

“BÜYÜK İZMİR YANGINI”NI HATIRLAMAK (13 EYLÜL 1922)

Aşir Kayhan KIYCI*

Öz

13 Eylül 1922 tarihinde İstiklâl Savaşı'nın ardından Anadolu'nun kozmopolit ve ticari hayatın canlı olduğu şehirlerinden biri olan İzmir'de çıkan yangın günlerce sürmüş ve şehrin karakteristik dokusu üzerinde derin bir yara açmıştır. Yangını başlatanlar tam olarak tespit edilemese de yangının Türkler ve Türk ordusu tarafından çıkarıldığı özellikle yabancı araştırmacılarca iddia edilen bir konudur. Yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığına dair güçlü kanıtlar olmasına rağmen, Türkleri yangının sorumlusu olarak gösteren birçok yayın bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, derin yaralar açan İzmir yangınına hatırlatarak Türklerin söz konusu yangınla bir ilişkilerinin bulunup bulunmadığını gösterebilmektir.

Anahtar kelimeler: İzmir, Yangın, Rumlar, Ermeniler, İstiklâl Savaşı.

Remembering “The Great Fire of Izmir” (1922, September 13)

Abstract

After the Turkish Independence War, the fire that broke out on 13 September 1922 in Smyrna, one of the cosmopolitan and one of the cities where the business life was buoyant, lasted for days and inflicted a deep wound in the characteristic texture of the city. Whilst it is not known exactly who initiated the fire, especially foreign investigators allege that the fire was brought out by the Turks and the Turkish army. There are many publications that show the Turks as responsible for the fire although there is strong evidence that the fire was extinguished by the Armenians. The aim of this study is both to remind the fire of Smyrna once more and to show whether a relation between the fire and the Turks.

Keywords: Izmir, Fire, Rums, Armenians, Turkish Independence War.

1. Giriş

1081 yılında Çaka Bey'in fethiyle Türk egemenliği altına giren İzmir, 1091 yılında yeniden Bizans hâkimiyetine girmiş ve 1317 yılına dek Bizans idaresinde kalmıştır¹. 1308 yılında Birgi merkezli olmak üzere kurulan Aydınoğulları döneminde ise 1310'da Aydınoğlu Gazi Mehmet Bey tarafından Kadifekale (Yukarı Kale), 1329 yılında oğlu Umur Bey tarafından Liman Kale (Aşağı Kale)

* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, kayhankiyici@gmail.com

¹ Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir 2001, s.40.

ele geçirilmiştir¹. 1426'da şehir, Osmanlılar döneminde kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. İzmir, Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra *Cezair-i Bahr-i Sefid* eyaletine bağlanarak *Sığla Sancağı* adını almıştır².

Şehrin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1426 tarihinden 20. yüzyılın başlarına kadar imparatorluk için önemli bir ticaret merkezi haline geldiği, özellikle bu ticari hayatın 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar yoğun olduğu görülmüştür³.

19. yüzyılda şehre yapılan göçlere paralel olarak İzmir'in demografik yapısında değişimler yaşanmıştır. Yüzyılın ortalarında Müslüman- Türk nüfus şehrin güneyinde Kemeraltı Çarşısı'ndan Kadifekale eteklerine uzanan bölgede varlığını sürdürmüştür. Mezarlıkbaşı ve Keçecilerci olarak adlandırılan bölümde ise Müslüman mahalleleri arasında kalan kısımda Yahudiler; Basmane çevresinden başlayarak, Müslüman ve Yahudi mahallelerinden kuzeye doğru uzanan ilk bölümde Ermeniler yer almıştır. Ermeni mahallelerinin daha kuzeyindeki Punta'ya doğru daralan bölgede Rumlar yaşamıştır. Aynı şekilde Rum yerleşim alanı da doğuda deniz kıyısında bulunan Avrupalı ve Levanten konutlarıyla kaynaşmıştır⁴.

19. yüzyılda ticaret, sanayi, tarım, madencilik ve ulaşım alanlarında büyük ve önemli bir gelişme gösteren İzmir'de ticaret hayat yabancı ve Levanten tüccarlar ile Rum, Ermeni ve Yahudi araçlar tarafından gerçekleştirilmiştir⁵.

¹ Neslihan Ünal, Sorularla İzmir Tarihi, İzmir 2015, s.35.

² Sabri Sürgevil, II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, İzmir 2009, s.16.

³ Bozkurt Ersoy, "İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler", DTFC Dergisi, C: XXXII, Sayı: 1-2, Ankara 1988, s.95. Bu dönem içerisinde 1702 yılında İzmir'i ziyaret eden J.P. Tournefort, "İzmir doğuda görülebilecek limanların en güzeli, dünyanın en büyük donanmasını içerisinde alacak büyüklükte bir körfezin sahiline kurulmuş. Şehrin sokakları düzgün ve kaldırımlı evleri daha iyi inşa edilmiş, kısacası kara şehirlerinin hepsinden güzel. Frenk Caddesi İzmir'in en güzel yeri. Dünyanın en zengin mağazalarının burada olduğunu söyleyebiliriz. Zaten limanın mükemmelliği burasını bir ticaret merkezi haline getiriyor." demiştir, Bkz., Ersoy, "gös.yer."

⁴ Ünal, a. g. e., s.82. Ayrıca İzmir'in nüfus yapısındaki bu kozmopolitlik, Avrupalıların misyonerlik faaliyetleri için bir temel oluşturmuştur. Bu durum, İzmir'e gelen Protestan misyonerlerin ifadelerinde de yer bulmuştur. Örneğin İngiliz misyoner Brewer, 1826'da İzmir'le ilgili "Anadolu'nun bu büyük ticaret merkezi Doğulu ve Batılı halkların birbiriyle kesiştiği, birbirine geçtiği bir yerdir. Bir yandan türbanı, dökük giysisi, bir sakalın çevrelediği yüzü, çubuğu, kahvesi, develeri, sediri ve ipeklileriyle Doğulu gözükür. Öte yandan şapkası, kısa ceketi, pürüzsüz, tıraşlı çenesi, sandalyesi, çayı, bastonu, gemisi ve çuhasıyla Batılıdır...Herhalde Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir yer bir misyoner menzili için İzmir kadar önemli olamaz." Bkz., Esra Danacıoğlu, "Anglo-Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir ve Batı Anadolu (Demografik Yapı, Eğitim Kurumları)", Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, İzmir 1994, s.268.

⁵ Gültekin Genç, "Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Doku: 20. Yüzyılın Başlarında İzmir", İşgal'den Kurtuluş'a İzmir, İzmir 2007, s.11. İzmir'de Batılıların ticari, dini ve kültürel faaliyetlerinde aracı rolünü Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar üstlenmiştir. Bilhassa Rumlar ve Ermeniler Avrupa sermayesinin Batı Anadolu'ya girişi ve yerleşmesi konusunda önemli bir rol oynamışlardır. Ancak, Ermeni, Rum ve Yahudiler arasında bir rekabet oluşmuş, 19. yüzyılda bu etnik gruplar arasında sık

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yaşanan Batılılaşma ve yenileşme hareketleri İzmir'in kozmopolit dokusuna büyük katkıda bulunmuş, özellikle Osmanlı Devleti'nden ayrıcalık elde eden Levantenlerin yatırımlarını arttırmaları sayesinde şehir yüzünü tamamen Batı'ya dönmüştür.

20. yüzyıla gelindiğinde ise İzmir birçok açıdan gelişme göstermiş, Osmanlı Devleti'nin en önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirde meydana gelen dönüşümler 20. yüzyılda İzmir'in sosyo-ekonomik gelişiminin temelini oluşturmuştur ⁶.

İzmir, ekonomik açıdan 20. yüzyılın başlarında en önemli Doğu kentlerinden biri haline gelirken diğer taraftan da dünya bu dönemde ekonomik dengelerin getirdiği çıkarlar doğrultusunda bloklaşmaya gitmiş, 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik akımı doğrultusunda da sınır değişikliklerini ister hale gelmiştir. Böylece 1914'te Birinci Dünya Savaşı çıkmış, savaşta aralarında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin olduğu İttifak Devletleri kaybetmiştir. İngiltere, Fransa gibi en büyük emperyalist güçlerin yanısıra, İtalya, ABD, Yunanistan, Sırbistan gibi devletlerin bulunduğu İtilaf Devletleri ise kazanmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti üzerinde geçmişten gelen emperyalist emelleri olan Avrupa devletlerinin ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeleri için bir fırsata dönüşmüş; pek tabii bundan da İzmir konumu itibariyle büyük pay almıştır ⁷.

15 Mayıs 1919'da sabah 08.00'den itibaren Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan İtilaf Donanmasına bağlı 1.Yunan Kolordusunun 1.Larissa Tümeni birlikleri İzmir'i işgal etmiştir⁸.Yunan askerlerinin karaya çıkışı sırasında İzmir kiliselerinin çanları çalarken, yerli Rumlarca *Zito Venizelos* bağırışları arasında askerlere çiçekler fırlatılmış, İzmir Rum Metropolitisi Hrisostomos, altın sırmalı elbise giymiş olduğu halde Yunan İşgal Komutanı Zafiriü'yu karşılamıştır⁹. Konak'a doğru yürüyen Yunan ordusuna bu sırada Hasan Tahsin tarafından ilk kurşun sıkılmış ve büyük bir

---

sık çatışma meydana gelmiştir. Bu saldırılar karşısında Türkler, sosyal statü açısından kendilerine daha yakın olan Yahudilerin yanında yer almıştır, Bkz.,Abdullah Martal, "XIX. yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Gelişmeler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,C: I, Sayı: 3, İzmir 1993, s.120.

⁶Martal, "a. g. m.", s.125.

⁷Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine bir yıl kala savaşa katılan Yunanistan, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz daha öncesinde İtalya'ya vaat edilen Batı Anadolu'nun Makri'den Erdek'e kadar kendisine verilmesini istemiştir. Yunan Başbakan Venizelos, 03-04 Şubat 1914 tarihleri arasında toplanan On'lar Şüra'sında bu ısrarı sürdürmüştü, söz konusu bölgede 1.132.000 Rum'a karşılık, 943.000 Müslüman yaşadığını ileri sürmüştür. 5 Mayıs 1919'da ise İngiltere'nin teklifi ve ABD ile Fransa'nın da desteği ile İzmir'in işgal hakkı bir oldu- bittiyle Yunanistan'a verilmiştir, Bkz., Ahmet Gürel, Gazi'nin İzmir Anıları, İzmir 2013, s.14-15.

⁸Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, İstanbul 1974,s.109.

⁹Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.III, Sayı: 8, s.462.

kargaşa ortamı oluşmuştur¹⁰.15 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922 tarihine kadar İzmir, Yunan işgali altında kalmıştır. Bu süre içerisinde Türk milleti çok büyük fedakârlıklar ile Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde İstiklâl Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmıştır.

2. 9 Eylül 1922 İzmir'in Kurtuluşu

Muzaffer Türk ordusu, 9 Eylül 1922'de İzmir'e disiplin içinde girmiştir. Bornova'da yaşayan Levanten bir aileye mensup olan Bayan Hortense Wood, o gün günlüğüne şu satırları yazmıştır: *“Kemalistlerin geçmesiyle silah sesleri de durdu. Tek bir silah sesi duyulmadı. Ve böylece bütün tahmin ve endişelerin dışında, mükemmel bir sükûnet içerisinde Yunan idaresinden Türk idaresine geçiş gerçekleşmiş oldu. Kemalistler Bornova'da hemen bir jandarma teşkilatı oluşturdular ve tecavüzden korumak için Avrupalıların evleri önünde tertibat aldılar. Her eve ikişer jandarma dikilmişti. Bu akşam her yer sakin. Kocaman konakta tek başıma ve mutluluk içindeyim.”*¹¹

¹⁰ Bugün Milli Mücadele'nin sembolik olarak başlangıcı olması bakımından Hasan Tahsin'in (ya da gerçek adıyla Osman Nevres) attığı ilk kurşun üzerine geniş bir parantez açılması gerekmektedir. Zira olay sonrasında İzmir'de Yunanlılara karşı kimin ilk kurşunu sıktığı zaman zaman tartışmalara sebep olmuştur. 15 Mayıs 1919 Perşembe günü İzmir'de ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından sıkıldığı bugün Türk resmi tarih anlayışınca kabul edilmektedir. Nail Moralı Mütareke'de İzmir-Önceleri ve Sonraları adlı eserinde Hasan Tahsin için şunları söylemektedir: *“Mütareke'de bizim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına pek katılmadı. Gazetesinde Milli Dava'yı savunan kendi halinde bir yazardı. İlk kurşunu Tahsin attı dediler. Tahsin bunu yapabiliirdi. Biz Yunanlıları silahla karşılamanın aleyhinde idik. Mukavemetin şehir dışında yapılmasını telkin ediyorduk.”*, Bkz., Nail Moralı, Mütareke'de İzmir- Önceleri ve Sonraları, İstanbul 1976, s.146. Hasan Tahsin, oldukça milliyetperver bir insandı. Zira Avrupa'da bulunduğu yıllarda bir sinemada 1911-12 Trablusgarp Savaşı hakkında Türkleri barbar gösteren bir film sahnesi üzerine sinema perdesini bile kurşuna tutmuştur, Bkz., Umar, a. g. e., s.159. İlk kurşunu kimin attığı konusundaki iddialar Bilge Umar'ın *“İzmir'de Yunanlıların Son Günleri”* adlı eserinde geniş bir biçimde ele alınmıştır. Umar'ın eserinden, bu konuda farklı görüşlerin ortaya atıldığını görüyoruz. Örneğin Hasan Tahsin 15 Mayıs 1919'da Konak Meydanı olayları sırasında olay yerinde bile değildi; olay çıkıp büyüdüktan sonra, yerli Rumların şehirde giriştiği şiddet hareketleri sırasında kendi evinde öldürülmüştür diyenler çıkmıştır. Bunun dışında Umar'ın eserinde işgal günü ilk kurşunun kimin tarafından atıldığı yönündeki iddialar tek tek incelenmiştir. Umar ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından sıkıldığını kendi kanıtlarıyla ispatlamaya çalışmıştır. Bunun dışında Celal Bayar da ilk kurşunun kim tarafından sıkıldığını Bende Yazdımadı eserinde etraflıca incelemiştir. Celal Bayar, Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey'in kendisine anlattığına göre ilk kurşunu atanın Aziz Bey adında bir İzmirli vatandaş olduğunu söylemektedir, Bkz., Celal Bayar, Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş, C.VI, İstanbul 1997, s.50. Umar ise bu iddiayı Bayar'ın eserine atıfta bulunarak görgü tanığının olmaması sebebiyle gerçekçi bulmamaktadır, Bkz., Umar, a. g. e., s.135. Yunan kaynaklarına baktığımızda da ilk kurşun olayı için çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Panoyatis Dimitrakis'in Mistikes Epiphisis Stin Mikra Asia (Anadolu'daki Gizli Harekâtlar) eserinde Hasan Tahsin tarafından atılan ilk kurşun geniş olarak incelenmektedir, Bkz., Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923, İstanbul 2010, s.89. Yunan kaynakları şahıs ismi vermekten çok genelde *“hükümet konağı tarafından atılan kurşun”* tabirini kullanmaktadırlar, Bkz., Bayar, a. g. e., s.50.

¹¹ Türkmen Parlak, İsgalden Kurtuluşa 2- Yunan Ege'den Nasıl Gitti, İzmir 1983, s.451. Parlak'ın eserinde Bayan Hortense Wood'un günlükleri incelendiğinde Türk idaresine geçişten memnun olduğu, hatta Türk ordusunun ileri gelenlerini evinde misafir ettiği için hoşnutluk duyduğu

Türk ordusu, 9 Eylül 1922 sabahı İzmir'e girerken şehirde ve çevresinde henüz kaçamamış Yunan askerleri, silahlı ve bombalı Rumlar ve Ermeniler bulunuyordu. Yunanlılar yıldı ancak Ermeniler Türklerin kendilerine zarar vereceği endişesiyle Türklere silahla ya da bombayla saldırmışlardır¹². Görgü tanığı bir Fransız "Ermeniler, Basmane yakınındaki mahallelerinde, Türk askerlerine el bombaları attılar; tabii onlarda buna ateşle karşılık verdi. Özellikle Ermeni kilisesi, oldukça iyi hazırlanmış bir direnme merkezi halinde. Takviye alan Türk polisleri bugün yarın bu direniş merkezini düşürmek için hücumla geçecekler." yorumunda bulunmuştur¹³.

9 Eylül 1922 tarihinde şehir tümüyle Türk idaresine geçmiştir¹⁴. Yine aynı gün İzmir Hükümet Konağı ve Sarıklı'ya Türk bayrağının çekilmesiyle birlikte¹⁵, İzmir'in Türklüğü tüm dünyaya ilan edilmiştir. Aynı gün Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e şu telgrafı yollamıştır: "Birliklerimiz İzmir doğu sirtlarında düşmanın son direnişini kırdıktan sonra bu gün 9 Eylül 1922, mağlup düşmanla birlikte İzmir'imize zaferle girdi."¹⁶

10 Eylül 1922 günü, Mustafa Kemal Paşa, yanında Mareşal Fevzi Paşa, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Yarbay Asım Bey

---

görülebilecektir. Örneğin, 16 Eylül 1922 tarihinde Bayan Wood günlüğüne "Mustafa Kemal ve beraberindekileri karşıladım. Hepsi bana teker teker hatırıma sordu. Çok, pek saygılı insanlardı. Ben de kendilerine hayran olduğumu söyledim ve zaferlerini kutladım. Mustafa Kemal Paşa onların arasında bir başka idi. O'nu tanımaktan ve karşı karşıya gelip konuşmaktan duyduğum sevinç sonsuzdu." yazmıştır, Bkz.,Parlak, a. g. e., s. 515. Ancak, Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı adlı eserde eserin yazarı Milton, Bayan Wood'un Mustafa Kemal'e olan hayranlığına atıfta bulunmakla birlikte okuyucuda Bayan Wood'un Türk ordusu karşısı olduğu gibi bir izlenim bırakmak istemiştir. Örneğin, Bayan Wood'un 14 Eylül 1922 günü yazdığı satırlarda, "Bugün benim için mutlu bir gün oldu. Türk ordusunun iki numaralı generali ile karşı karşıya geldim. Hizmetçim yine titreye titreye konuklarım olduğunu söyledi. Aşağı indiğimde Fevzi Paşa'yı gördüm. Muhitiyle birlikte gelmişti. Paşa kendisi ve mahiyeti için sekiz kişilik bir oda istedi. Bir iki gün içinde ailemin eve döneceğini ve bu nedenle sadece iki oda verebileceğimi söyledim. Paşa bana üzülmememi söyleyerek, Müdüre subayları için başka evlerde oda bulunması istedi." diye yazmıştır,Bkz.,Parlak, a. g. e., s. 515. Ancak bu durumu Miltoneserinde "Çoğu insan böyle bir misafiri ağırlamaktan onur duyardı. Ama Hortense değil. "Birkaç gün içerisinde ailemin geri gelmesini beklediğimi söyledim." dedi. "Kızkardeşlerimin odasını onlara veremezdim" gibi Bayan Wood'un sanki durumdan hoşnutsuz olduğu şeklinde bir algı yaratmıştır, Bkz., Giles Milton, Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı, (çev. Esra Aktuğlu), İzmir 2010, s.216.

¹² Bülent Şenocak, Levant'ın Yıldızı İzmir, İzmir 2003, s.232.

¹³ Umar, a. g. e., s.303.

¹⁴ Türk ordusunun kısa bir sürede Yunan ordusunu mağlup ederek İzmir'e girmesi İtilaf Devletleri başta olmak üzere Batı basınında şok etkisi yaratmıştır. ABD konsolosu "Türkler, 9 Eylül'de İzmir'e tam mükemmel bir düzen içerisinde girdiler." yorumunu yapmıştır. ABD'li Amiral Bristol ise, Dışişleri Bakanlığına "Yunanlılara karşı savaş bittiği zaman, milli ordu, fiilen hiç de dokunulmamış, çok iyi örgütlenmiş, disiplinli ve mükemmel bir durumda idi." şeklinde yazmıştır, Bkz., Ergün Aybars, "İzmir'in Kurtuluşu'nun Düşündürdükleri", İşgal'den Kurtuluş'a İzmir, s.60.

¹⁵ Kemal Arı, Üçüncü Kılıç İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin, İzmir 2009, s. 275.

¹⁶Gürel, a. g. e., s.71.

ile birlikte İzmir'e girmişlerdir. 12 Eylül 1922 günü ise Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bildiriyle İzmir zaferini tüm yurda müjdelemiştir ¹⁷.

15 Mayıs 1919 tarihinden beri şehri işgalleri altında tutan Yunanlılar 8 Eylül 1922'den itibaren İzmir'i tahliye etmeye başlamış, İzmir'in Türk idaresine geçeceğini anladıktan sonra ise İtilaf Devletleri'nin konsolosluklarına şehri teslim etmişlerdir¹⁸. Ancak Yunan kaynaklardan öğrendiğimize göre Yunanlılar 8 Ağustosta çekilirken, Yunan ordusunun tüm askeri mağazaları, kışlaları, hastaneleri ve Türklerin işine yarayabilecek her şey imha edilmiş, tahrip edilmesine ya da taşınmasına imkân olmayanlar da denize atılmıştır ¹⁹.

3. 13 Eylül 1922 Büyük İzmir Yangını

İzmir şehrinin büyük bir kısmının yanıp kül olmasına yol açan yangın 13 Eylül 1922 Çarşamba günü saat 14.15'te başlamıştır ²⁰. İzmir'in modern yani *Frenk* kesimini kül eden yangında İzmir tiyatrosu, Kramer Oteli, İzmir Palas, Posta ve Telgraf Dairesi, Sporting Kulüp, Paris Kahvesi, Fransız, İngiliz ve İtalyan konsoloslukları, Tütün Rejisi, Frenk mahallesindeki büyük mağazalar; Ektoyola, Şerme, Bonmarşe, Stein, LuvrTicaretevlere, birçok han ve otel, Anadolu, İtibari Milli, Atina, Selanik, Tunus, Cezayir, Osmanlı ve Roma bankaları, Pasaport dairesi ve Peştemalcıbaşıkül olmuştur²¹.

Yangının çıktığı yer hususunda Ermeni mahallesindeki birçok nokta işaret edilmektedir²². Tabii bu durum bu yangını kimin başlattığı konusundaki soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır.

İzmir'in Çekoslovakya Konsolosu, Prag'a çektiği telgrafta İzmir'in Ermeniler tarafından yakıldığını, ailesinin ve kendisinin iyi olduğunu bildirmiştir ²³. Bunun yanı sıra Fransız *L'illustration*'un 30 Eylül 1922 tarihli sayısında, G. Ercole'nin 13 Eylül 1922 tarihli raporunda "*Türk işgali altında*

¹⁷a. g. e., s.89.

¹⁸Uğur Üçüncü, "Türk Basımına Göre İzmir'in Kurtuluşu", The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı:43, Bahar 2016, s.34.

¹⁹Erdem, a. g. e., s.485.

²⁰Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Belge Nu:10(1)/96-272, S.121", Ankara, 2007, s.113. İzmir, çoğunlukla ahşap binalar ile dolu olduğu için tarihte şehirde birçok kez yangın çıkmıştır. 30 Temmuz 1841 tarihinde şehirde meydana kadar gelen ve 17 saat devam eden bir yangın çıkmış ve bu yangın sırasında 10.000 kadar dükkân ve ev yanarak yok olmuştur. 3 Temmuz 1845 tarihinde çıkan yangında da 6.000 kadar dükkân ve ev yanmıştır, Bkz., Baykara, a. g. e., s.87.

²¹Gürel, a. g. e., s.98.

²²Zeki Arıkan, "1922 İzmir Yangını İle İlgili Bir Rapor", Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Sayı: 316, Ankara 1989, s.459. Yine 1. Kolordu Komutanlığı İstihbarat Biriminin 1. Ordu Komutanlığına gönderdiği belgede yangının Ermeni mahallesindeki birçok noktadan başladığı belirtilmiştir, Bkz., Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Belge Nu:10 (1)/96-277", s.113.

²³Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Belge Nu: 4-3/96-272", s.121.

yaşamaktansa ölmeye karar vermiş olan Ermeniler evlerini yangına vererek Türk askeriyle savaşmaya başladılar.” denmiştir²⁴. Yine *Le Levant* gazetesinin 21 Eylül 1922 tarihli haberinde yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığı belirtilmiştir, “İzmir yangınının Ermeniler tarafından provoke edildiğini daha önce bildirmiştik, şimdi resmi açıklamalar bu haberimizi doğruluyor.” şeklinde haber yapılmıştır²⁵.

Ermenilerin İzmir yangınına çıkardığına dair en güçlü kanıtlardan birisi de *Greskoviç Raporu*'dur. *İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Greskoviç'in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporu* yangının başlangıcıyla ilgili önemli ayrıntılar içermektedir²⁶.

Sırp asıllı Avusturya-Macaristan vatandaşı olan Mösyö Paul Greskoviç raporunda 13 Eylül 1922 saat 10.30'da Ermeni mahallesinde yangın çıktığını haber aldığını, bu yangını söndürmek isterken kendisine kurşun sıkıldığını, bu yüzden de geri çekilmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir²⁷. Yine 22 Eylül 1922 tarihli *Ahenk* gazetesinde yangının Ermeniler tarafından kasten çıkarıldığına dair bilgiler yer almıştır²⁸. ATESE arşivinden öğrendiğimize göre, 1. Kolordu Komutanlığı İstihbarat biriminin 1. Ordu Komutanlığına gönderdiği 3 Ekim 1922 tarihli belgede Ermenilerin bu yangını kasten çıkardığına kanıt olarak şu deliller sunulmuştur:

²⁴ Oktay Gökdemir, “Gerçek Küllerinden Çıkıyor: 1922’de İzmir’i Kimler Yaktı?”, *İşgal'den Kurtuluş'a İzmir*, İzmir 2007, s.126.

²⁵ “Ermeni Kilisesi’ne yaklaşık 100 metre uzaklıkta bir Ermeni evinde ilk yangın görüldü. Bu ilk girişim, itfaiyecilerin çabalarıyla engellendi. Birkaç saat sonra kilise çevresinde patlayıcı maddeler ateş almıştı. Yangın, eş zamanlı olarak Basmane’deki ve Soğukçeşme’deki Ermeni evlerinde başladı ve art arda Ayavukla’da, Ayaparaskeri’de ve Kireçağrı Mahallesi’ndeki Ermeni evlerinde yangın çıktı. Yangından önce bütün Ermeni evleri kapalıydı ve herhangi bir hayat belirtisi yoktu. Yangınla birlikte Ermeniler silahlı olarak evlerinden çıktılar. Hatta Ayavukla Mahallesi’nde bir Ermeni’nin kendi evini ateşe vererek çıktığı görüldü. Birçok evde yangını körükleyen paçavra parçalarına rastlandı. Bu mahallelerde yaşayan Ermeniler, aynı zamanda yangını söndürmek isteyen itfaiye erlerine ateş etmeye başladı.” Bkz., Gökdemir, “Gerçek Küllerinden Çıkıyor: 1922’de İzmir’i Kimler Yaktı?”, s.126-127.

²⁶ Mösyö Paul Greskoviç, yangını söndürmek için Ermeni mahallesine gittiğinde kendisine kurşun sıkılmış ve bir ateş çemberi içerisine alınmıştı. Greskoviç Raporu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz., Murat Köylü, *Mösyö Grescovich'in Orijinal Raporuyla İzmir Yangını Gerçeği...*, Küllerinden Doğan Şehir İzmir 1922, Ankara 2010; Pelin Böke, *İzmir 1919-1922 Tanıklıklar*, İstanbul 2006, s.206-215; Parlak, a. g. e., s.460-464.

²⁷ Köylü, a. g. e., s.96. Türkçeye *İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı* adı ile çevrilen Marjorie Housepian Dobkin’in *Smyrna 1922 The Destruction of A City* adlı eserde Türk karşıtı bir üslup takınılarak Türklerin 11 Eylül 1922 Pazartesi gününden itibaren Ermeni Mahallesi’nde Türklerin bir yangın hazırlığı yaptıkları yazılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz., Marjorie Housepian Dobkin, *İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı*, (çev. Atilla Tuygar), İstanbul 2012, s.225. Yine Milton’un eserinde Kirkor Bağcıyan adlı bir öğretmenin rengini ve şeklini Smyrna Petrol Şirketinin benzin varillerine benzettiği bidonların iki ya da üç Türk askeri tarafından korunduğunu söylediği belirtilmiştir, Bkz., Milton, a. g. e., s.200. Ama her iki eserde de Greskoviç Raporu’na herhangi bir atıfta bulunulmamaktadır.

²⁸ Arıkan, “a. g. m.”, s.464-465.

1. Yangın meydana geldiği zaman Mevki komutanlığında bulunan 8. Tümenin raporu.

2. İzmir Sigorta Şirketi İtfaiye raporu.

3. 1. Kolordu İstihkâm Komutanının raporu.

4. Punta'da Alyoti Bulvarında 3 numaralı evde, Amerika Kers Kumpanyası Simsarı Nemseli Mösyö Maks Rozembeh'in gördüklerini içeren ve el yazısıyla kaleme aldığı Fransızca raporu.

5. İtalyan tebaasından İzmir'de İkinci Kordon'da 34 numarada tütün tüccarlığı yapan Mösyö Bilişaberile Fransız tebaasından olup yine aynı yerde oturan Mösyö Pasil Ferkoh'un birlikte yazdıkları ve gördüklerini ifade eden Fransızca raporları.

6. Fransız tebaasından Esen Oröpeen Ticaret Şirketi Kredi Fonsiye Arjiyen Bankasının Ticaret şubesinden Mösyö Jak. M. Filyaki'nin Fransızca raporu²⁹.

Türklerin İzmir yangını ile ilgisi olmadıklarını gösteren bir diğer belge de *Amiral Dumesnil Raporu*'dur. 26 Eylül 1922 tarihli bu raporda "General Pelle Amiral Dumesnil ve M. Graillet İzmir yangınından Türklerin sorumlu olmadıkları kanaatindedirler. Onlar (Türkler kast ediliyor) yangının yayılmasını önlemek ve mücadele etmek için sınırlı imkânlarıyla her şeyi yaptılar. Amiral Dumesnil, hemen olay mahallinde araştırma yaptırmış ve sokaklara ve evlere petrol döken Türk askerlerini gördüklerini kontrol ettirmiş; bu soruşturma bu şahitlikleri geçersiz kılmış / şahitlikler ispatlanamamıştır. Diğer taraftan, yangın çıkan evlerin çokluğu, onların kriminel eller tarafından yakıldığını ortaya koyuyor. Ermeni ve Rum halkın taşkınlığı, muzaffer Türklere yıkıntı/kül halinde bir şehir bırakmak için aralarında kundakçıların bulunmasını tabiatıyla mümkün kılmaktadır." denilmiştir³⁰.

İzmir yangınının Yunanlılar tarafından çıkarıldığı da iddialar arasındaki yerini almaktadır. Halide Edib Adıvar, Yunanlıların şehri yakmak için her türlü tertibatı almış olduklarını kaydetmektedir³¹. Yine Greskoviç raporunda Yunan askerlerinin "İzmir'i Türklere bırakmaya mecbur kalacak olursak, yakacağız, yıkacağız." dedikleri vurgulanmıştır³². Yunan ordusu, 9 Eylül'de İzmir'den çekilse de yangından günler önce buna yönelik bir hazırlık yapmış olması ihtimaller dâhilindedir. Nitekim Şark gazetesinde 25 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan "Bir İngiliz Muhabirinin İzmir'in İstirdadındaki Mühim Meşhudatı" başlıklı haberde Yunanlıların daha ayrılmadan İzmir'i yaktıkları vurgulanmıştır. Haberde ayrıca "Yunanlılar hin-i ricatlarında köyleri yaktıkları ve bu hareketleriyle Türkleri işzap (kızdırma, öfkelenendirme) etmiş oldukları halde Türk askeri kemal-i

²⁹Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Belge nu: 10 (1)/96-277", s.114.

³⁰Okay Gökdemir, "1922 İzmir Yangını", İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih, C.I,İzmir 2013, s.355.

³¹ Halide Edib Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul 2005, s.293.

³² Köylü, a. g. e., s. 94.

intizam ile hareket etmiş ve muzaffer ordularda bulunan gurur ve şiddet asarını göstermemiştir.” denilmiştir³³.

Son olarak, yangının Türkler tarafından çıkarıldığına dair iddialar vardır. Bunların en temelinde Falih Rıfki Atay'ın Çankaya adlı eserinde yazdıkları yatar. Atay, “Gâvur İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte tüte yanıp bitti. Yangından sorumlu olanlar, o zamanlar bize söylendiğine göre, sadece Ermeni kundakçıları mı idi? Bu işte ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın da marifetinin olduğunu da söyleyenler çoktu. Atatürk'ün Nureddin Paşa'yı eskiden beri sevmeyeceği 'Nutm'unda görünür.”³⁴ Atay, İzmir'i Türklerin yakıtına dair iddialarına şu şekilde devam eder: “İzmir'i niçin yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk?”³⁵ Atay, Çankaya'da bunları söylemesine rağmen başka bir eserinde, Babanız Atatürk'te ise yangının failinin Ermeniler olduğunu söylemiştir³⁶. Engin Berber'in dikkat çektiği noktaya göre İzmir'e 13 Eylül 1922 gününün akşamı, yani yangın gününün akşamı gelen Atay'ın yangınla ilgili görüşünün doğru olması mümkün değildir³⁷.

Konuyla ilgili yabancı basına bakıldığında hem Türklerin lehine hem de aleyhine yayınlar yapıldığı görülecektir. Fakat Avrupa ve ABD basınının yanı sıra, Avustralya basınında bile Türklerin İzmir yangınına sebep olmadığına dair birçok haber yer almıştır³⁸.

³³Zeki Arıkan, İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922, İzmir 2001, s. 381- 382.

³⁴ Falih Rıfki Atay, Çankaya, İstanbul 1980, s. 324. Yunan işgalinden evvel İzmir'de 17. Kolordu Komutanlığı ve Valilik görevlerini yürüten Nurettin Paşa, özellikle yabancı kaynaklar tarafından İzmir yangının sorumlusu olarak görülmektedir. Ancak Nurettin Paşa'nın bu yangınla ilgisinin olmadığı Engin Berber tarafından şöyle özetlenmiştir: “Nurettin Paşa'nın yangın emri verdiği bir belge yoktur. Nurettin Paşa kişiliği ve gayrimüslimlere karşı olumsuz bakışından ötürü hedef gösterilmiştir. Ayrıca Nurettin Paşa, yangından bir gün sonra 14 Eylül akşamı Garp Cephesi Komutanlığına gönderdiği raporda ‘İzmir şehrinde başlayan yangın şu an devam etmektedir. Söndürülmesine çalışılmakta olup, yakında önünün alınması muhtemeldir.’ demektedir.”, Bkz., Engin Berber, İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor Örnek Olay: Ödemiş- Birgi'nin Yakılması, İzmir 2013, s. 42- 43. Özellikle İzmir'i Nurettin Paşa'nın yakıtırdığı argümanını aşırı milliyetçi Yunan çevreler kullanmaktadır. Nurettin Paşa'nın İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos'un linç edilmesinde payı olduğu iddiası Yunan milliyetçi yazarlarında yangında da Nurettin Paşa'nın rolü olduğunu iddia etmelerine sebep olmuştur, Bkz., Erdem, a. g. e., s.495.

³⁵ Atay, Çankaya, s.325.

³⁶ “Bu sırada bir mesele çıkarmak isteyen Ermeni komiteciler şehri (İzmir'i) tutuşturdular.” , Bkz., Falih Rıfki Atay, Babanız Atatürk, İstanbul 1966, s.100.

³⁷ Berber, a. g. e., s.39.

³⁸ Örneğin Avustralya basınında yer alan haberlerden şu örneklere rastlanmaktadır: “Türkler haksız şekilde suçlanıyor! Fransız Yüksek Komiseri soruşturmanın ardından Türklerin İzmir'i kundakladığının doğru olmadığını beyan etti.” -The World, September 26, 1922. “Fransız yüksek yetkilileri, İzmir yangının Türklerle atfedilemeyeceği hususunda ikna oldu.” - Daily Examiner, September 26, 1922. İzmir yangınıyla ilgili Amerikan basınında çıkan haberler hakkında ise ayrıntılı bilgi için Bkz., Turgay Bülent Göktürk, Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922, İstanbul 2016. Amerikan basınında Türkler aleyhine konuyla ilgili birçok çarpıtılmış haber yapılsa da Türklerin yangından sorumlu olamayacağına dair de haberler yapılmıştır. Örneğin, New York Times'ın 16 Eylül 1922 tarihli haberinde şu ifadeler yer almıştır: “Türk yetkililerin İzmir Yangını'nda sorumlu

Türklerin İzmir yangınına çıkardığına dair iddiaların başında, yangının çıktığını ilk görenlerden biri olduğu savunulan Amerikan Kız Koleji'nin müdürü Bayan Minnie Mill'in anlattıkları gelmektedir. "Kendi gözlerimle bir Türk subayın bir eve elinde küçük teneke benzin ya da gaz kutularıyla girdiğini gördüm ve birkaç dakika içinde ev alevler içindeydi.³⁹" şeklindeki anlatımı, her ne kadar emin olamasa da Bayan Mills'in İzmir'i Türklerin yaktığını iddia etmesine neden olmuştur. Ama Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin İzmir temsilcisi Mark Prentiss, birçok Ermeni gencinin kadın kılığında ya da gayri nizami Türk askeri gibi giyindiklerini, salı ve çarşamba geceleri (12 ve 13 Eylül 1922) yangın çıkarırken görüldüklerini kaydetmektedir⁴⁰.

Yine, Amerika konsolosu George Horton'un, *The Blight of Asia* adlı eserinde son derece Türk karşıtı bir tutumla - ki bu ateşli tutuma Dobkin bile eserinde dikkat çekmektedir⁴¹- yangını Türklerin çıkardığı iddia edilmektedir. Ancak, Horton'un tutumu sorgulanmalıdır; nitekim kendisi 11 Eylül 1922'de İzmir'den ayrılmıştır⁴².

---

olabileceğine ilişkin raporlara rağmen bazı resmi yetkililer buna ihtimal ve değer vermiyor. Bölgede yaşanan herhangi bir etnik kesimin bu yangını başlatmış olabileceğini kabul ederek Türk otoritelerinin İzmir'i yakmasının bir insanın kendi evini yakmasına benzeyeceğini belirtiyorlar.", Bkz., Göktürk, a. g. e., s.91. Amerikan basınında, Yunan ve İngilizler tarafından yayımlanan Atina ve Londra kaynaklı haberlerin önyargı içerdiği ve yangının Türkler tarafından çıkarıldığı iddialarına ağırlık verildiği, ancak sonrasında zaman içerisinde durumun netleştiği özellikle Fransız ve Amerikan kaynaklarınca bu iddiaların dayanıksız ve mantıksız olduğu şeklindeki haber ve yorumların arttığı görülmektedir, Bkz., Göktürk, a. g. e., s.112. Fransız basınında ise İzmir yangınına ilişkin haberlerde sorumluluk Ermenilere ve Rumlara yüklenmiştir. İzmir yangını ile ilgili Fransız basınında yer alan haberler için Bkz., Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", ÇTTAD, C: VI, Sayı: 15, 2007, s.19-38. Örneğin, 20 Eylül 1922 tarihli *Le Figaro*'da "... Yangın konusunda Fransız hükümetine ulaşan bilgilerden hiçbiri bu felaketin sorumluluğunu Türklere yüklemiyor. Rodos'tan çekilen bir telgrafta da İzmir'den gelmiş sayısız sığınmacılardan hiçbirisinin yangını Türklere mal etmediği kaydediliyor." denilmiştir, Bkz., Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", s.25. 17 Eylül 1922 tarihli *Le Temps* gazetesinde de İzmir'i Ermenilerin yaktığı, *Daily Mail*'in İzmir özel temsilcisi olan M. WardPrece'in makalesi ile net bir şekilde ortaya konulmuştur, Bkz., Mustafa Kırışman, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", ÇTTAD, C.X, Sayı:22, 2011, s.85. İngiliz basınına bakıldığında ise yangınla ilgili haberlerin tek kaynaklı, devlet çıkarlarının ön planda tutulduğu, taraflı ve abartılı yayınlar olduğu görülmektedir, Bkz., Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", ÇTTAD, C: XV, Sayı: 31, 2015, s.197.) Ayrıca Bkz., Orhan Koloğlu, "Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla... İzmir Yangının Ardındaki Gerçek", *Popüler Tarih*, Eylül 2003, s.52-57.

³⁹Milton, a. g. e., s.200. - Dobkin de eserinde Bayan Mills'in "Türklerin evlere tenekelele gaz taşıdıklarını açıkça görebiliyordum. Hemen sonra yangın başlıyordu. Etrafta tek bir Ermeni bile yoktu, sadece muvazzaf üniformalı Türk askerleri vardı." dediğini belirtmektedir, Bkz., Dobkin, a. g. e., s.226. Ayrıca aynı tanıklık için Bkz., Hervé Georgelin, *Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*, (çev. Saadet Özen), İstanbul 2008, s.271.

⁴⁰ Mehmet Coral, *Ateşin Gelini Gâvur İzmir*, İstanbul 2008, s.272.

⁴¹ Dobkin, a. g. e., s.12.

⁴² Berber, a. g. e., s.40.

Bunların dışında da Marie- Carmen Smyrnelis'in derlediği *İzmir 1830- 1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* adlı eserde de İzmir yangını konusunda L'illustration'dan ve farklı kaynaklardan haberlere yer erilmiş, ancak Ermeniler tarafından yangının başlatılması ile ilgili kısımlar çıkarılmıştır⁴³.

4. Yangın Sonrası İzmir'in Durumu

13 Eylül 1922 İzmir yangını toplamda 3000 metre genişliğinde, 5000 metre derinliğinde bir alanı kaplamıştır⁴⁴. Şehirdeki 45.945 haneden 14.004'ü tamamen yanmış ve geriye 9.696 dükkân kalmıştır. Bu dükkânlardan 6.410'u Müslümanlara geri kalan 3.286 mağaza ve dükkânın 1.638'i Rumlara, 1.648'i Musevi ve ecnebilere aitti⁴⁵.

Yangının, şehre verdiği maddi hasar çok büyüktür. 13 Eylül 1922 tarihinde başlayan yangın tamamen ancak 18 Eylül'de söndürülebilmştir⁴⁶. İzmir'in ortasında simsiyah, korkunç ve çirkin bir harabe yığını halindeki yangın mahallinde yüzlerce insan can vermiştir⁴⁷. Yangın sonrası durum çok vahim bir hal almış, cesetler kokmaya başlamış; sinek ve köpek istilaları baş göstermiştir⁴⁸. Eski İzmir'den sadece şehrin kenarları ve ortada tamamı yanmış *koca bir delik* kalmıştır⁴⁹.

Yangında tahrip olmuş alan 1925'te Henri Prost'un katkısıyla René ve Raymond Danger tarafından hazırlanan bir planla İzmir yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Yangının meydana geldiği mahalleleri deniz seviyesinden yüksek olmadıkları için hijyenik açıdan inşaata uygun görmeyen René Danger'in

⁴³ Marie- Carmen Smyrnelis "Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu", *İzmir 1830- 1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, (çev. Işık Ergüden), İstanbul 2016, s.229-238. Oktay Gökdemir, Smyrnelis'in bu çalışmasındaki eksikliği ortaya çıkarmıştır. Smyrnelis, kasıtlı olarak ya da bilmeyerek, L'illustration'daki "Türk işgali altında yaşamaktansa ölmeye karar vermiş olan Ermeniler evlerini yangına vererek, Türk askeriyeye savaşmaya başladılar." ifadesini atlamıştır, Bkz., Gökdemir, "1922 İzmir Yangını", s.349-350.

⁴⁴ Arıkan, "a. g. m.", s.459.

⁴⁵ Ünal, a. g. e., s.68.

⁴⁶ Berber, a. g. e., s. 49.

⁴⁷ Umar, a. g. e., s.330.

⁴⁸ Behçet Uz, Atatürk'ün İzmir'i Bir Kentin Yeniden Doğuşu (haz. L. Ece Sakar), İstanbul 2007, s.39.

⁴⁹ İzmir'de değişen sadece fiziksel yapı olmamış, yönetim, nüfus, ekonomi yapısı da köklü bir değişime uğramıştır. Osmanlı idari yapısı içinde İzmir, Aydın, Denizli, Manisa ve İzmir sancaklarından oluşan Aydın vilayetinin merkeziydi. Ancak TBMM tarafından 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesinde yer alan "vilayetler kazalardan, kazalar da nahiyelerden oluşur." ibaresi uyarınca, kurtuluş sonrası İzmir'in yönetim yapısı yeniden düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz., 1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, (haz. Erkan Serçe), İzmir 2001.

itirazına rağmen yerel yetkililerin bölgeye verdiği önem nedeniyle bölgenin yeniden inşasına başlanmıştır⁵⁰.

5. Sonuç

Sadece Anadolu'nun değil, Doğu dünyasının en güzel ve önemli şehirlerinden biri olan İzmir'in bu söz konusu önemi hiç şüphesiz ki sahip olduğu limandan ve coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. 19. yüzyılda özellikle kapitülasyonların da etkisiyle İzmir yerli ve yabancı nüfus için bir cazibe merkezi haline gelmiş, ticari önemi ise günden güne artmıştır. İzmir'in önemi yabancı emperyalist güçlerin dikkatinden kaçmamış, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İtilaf güçlerinin odak noktalarından biri haline gelmiştir.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan işgali altına girmesi, Türk milletinin tepkisini fazlasıyla çekmiş ve 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ni takiben başlayan işgaller karşısında halkın milli bilincinin uyanmasında rol oynamıştır. Özellikle, işgal kuvvetlerinden güç alan İzmirli Rumlar, bölgede Türkler aleyhine birçok faaliyette bulunmuşlardır. Ancak Türk milletinin Milli Mücadele'yi zaferle bitirmesinin ardından 9 Eylül 1922'de İzmir'e giren muzaffer Türk ordusu şehirde asayışı sağlamak için ayrıca bir çaba göstermiştir. Ancak 13 Eylül'de çıkan yangın Milli Mücadele'den geriye kül yığını şeklinde bir İzmir bırakmıştır.

13 Eylül 1922 İzmir yangınının değerlendirmesi iki şekilde yapılmalıdır. Birincisi, şehre verdiği zarar üzerine; ikincisi ise Avrupalı emperyalist güçlerin politikaları ve onların politikalarına kurban olan ülkemizdeki azınlıklar üzerine.

Doğu dünyasının en güzel şehirlerinden biri olan İzmir'in şehirde yaşayan Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenler sayesinde oluşan kozmopolit yapısı yangın nedeniyle büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Her ne kadar günümüzde yangın alanı dışında kalan Bornova, Buca gibi ilçelerde Levanten ve Avrupa mimarisinin en güzel örnekleri bir ölçüde hala varlığını korusa da yangın alanı olan Basmane ve çevresinde bu yapılardan örnek kalmamıştır. Şu bir gerçektir ki, İzmir'in en batılı ve en gösterişli bölgesi yangınla birlikte ne yazık ki yok olmuştur.

İzmir yangını, özellikle Rumlar için de bir trajediye dönüşmüştür. Yerli Rumlar, Yunan ordusunun kalıntıları ile birlikte Batı Anadolu'nun iç bölümlerini boşaltmışlar, İzmir'e ve Çeşme'ye gitmişlerdir. Rumlar, İzmir'de barınamayacaklarını anlayınca buralardan gemilere binerek Yunan adalarına ya da Yunanistan'a geçmişlerdir. Yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmak bu insanlar için çok büyük bir travma yaratmıştır. Bu elbette ki çok büyük trajedidir. Ancak unutulmamalıdır ki bu trajedinin baş sorumlusu,

⁵⁰Cânâ Bilsel, "Bir Şehir Küllerinden Yeniden Doğuyor: Cumhuriyet Smyrnası'nın Kuruluşu", İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar(çev. Işık Ergüden), İstanbul 2016, s. 244-245.

onları kullanan ve İzmir yanarken rıhtımdaki o insanların sesini duymamak için yüksek sesle orkestra çaldıran⁵¹ emperyalist Batılı devletlerdir.

Tüm bunlara rağmen yıllar boyunca özellikle Batılı araştırmacılar Türklerin İzmir yangınıyla sorumlu olmadığını gösteren belgelere, dönemin gazete haberlerine, raporlarına rağmen kasıtlı olarak Türklerin bu yangını çıkardığı konusunda çalışmalar yapmaktadırlar. Türklerin yangınla ilgisi olmadığını gösteren başta Greskoviç Raporu olmak üzere tüm raporlar özellikle Batılı araştırmacılar tarafından görmezden gelinmektedir. Ancak kimse kendisine 9 Eylül'de zafer ile girilen şehrin neden Türkler tarafından yakılma ihtiyacı hissedileceğini sormamaktadır. Fakat görülen o dur ki, İzmir'in 13 Eylül 1922'de Türkler tarafından yakılmadığını gösteren birçok delil bu yangından Türklerin sorumlu olamayacağını göstermektedir.

6. Kaynaklar

- ADIVAR, H. E., 2005, "Türk'ün Ateşle İmtihanı", Özgür Yayınları, İstanbul.
- ARI, K., 2009, "Üçüncü Kılıç İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin", Zeus Kitabevi, İzmir.
- ARIKAN, Z., 1989, "1922 İzmir Yangını İle İlgili Bir Rapor", Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 316, s: 458-465.
- ARIKAN, Z., 2001, "İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Aralık 2007, "Belge Nu:10 (1)/96-272", Ankara.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Aralık 2007, "Belge Nu: 4-3/96-272", Ankara.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Aralık 2007, "Belge Nu:10 (1)/96-277", Ankara.
- ATAY, F. R., 1966, "Babanız Atatürk", Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.
- ATAY, F.R., 1980, "Çankaya", Bateş Yayınları, İstanbul.
- AYBARS, E., 2007, "İzmir'in Kurtuluşu'nun Düşündürdükleri", İşgal'den Kurtuluş'a İzmir, İzmir.
- BAYAR, C., 1997, "Ben de Yazdım", C: VI, Sabah Yayınları, İstanbul.

---

⁵¹Milton, a. g. e., s.208. "Iron Duke'un güvertesinde Amiral Sir Osmond de Beauvoir Brock, günlük işlerin normal olarak devam ettirilmesi konusunda ısrarcıydı. George Ward Price, cehennem benzer görüntülere karşın subayların akşam yemeği için beyaz mes ceketleri giymelerini hatırlıyordu. Uzak rıhtımdan gelen bağırsıklar fark edilecek kadar yükseldiğinde, kaptan, geminin orkestrasından, daha yüksek şeyler çalmasını istemişti. Diğer gemilerde aynısını yaptı ve umutsuz mültecilerin çığlıkları kısa sürede denizcilerin şarkıları tarafından bastırıldı."

- BAYKARA, T., 2001, "İzmir Şehri ve Tarihi", Akademi Yayınevi, İzmir.
- BERBER, E., 2013, "İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor Örnek Olay: Ödemiş-Birgi'nin Yakulması", Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir.
- BİLSEL, C., "Bir Şehir Küllerinden Yeniden Doğuyor: Cumhuriyet Smyrnası'nın Kuruluşu", İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar (der.M.C.Smyrnelis), (çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul, s:239-255.
- BOZKURT, E.,1988, "İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler", DTFC Dergisi, C: XXXII,Sayı: 1-2, s:95-103.
- BÖKE, P., 2006, "İzmir 1919-1922 Tanıklıklar", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- CORAL, M., 2008, "Ateşin Gelini Gâvur İzmir", Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- ÇUKUROVA, B., 1987, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:III, Sayı: 8, s: 461-471.
- "Daily Examiner", September 26, 1922. (ErişimAdresi: <http://trove.nla.gov.au/newspaper/article/194690230?searchTerm=smyrna%20fire&searchLimits=>) (Erişim Tarihi: 09.09.2017)
- DANACIOĞLU, E., 1994, "Anglo-Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir ve Batı Anadolu (Demografik Yapı, Eğitim Kurumları)",Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, Akademi Kitabevi, İzmir, s: 263-279.
- DOBKİN, M. H., 2012, "İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı (çev. Atilla Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul.
- ERDEM, N., 2010, "Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923", Derlem Yayınları, İstanbul.
- ERSOY, B., 1988, "İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler", DTFC Dergisi, C: XXXII, Sayı: 1-2, Ankara, Sayfa: 95-103.
- GENÇ, G., 2007, "Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Doku: 20. Yüzyılın Başlarında İzmir",İşgal'den Kurtuluş'a İzmir, İzmir, s: 10-13.
- GEORGELIN, H., 2008, "Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe", (çev. Saadet Özen) Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- GÖKDEMİR, O., 2007, "Gerçek Küllerinden Çıkıyor: 1922'de İzmir'i Kimler Yaktı?", İşgal'den Kurtuluş'a İzmir, İzmir, s:124-127.
- GÖKDEMİR, O., 2007, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", ÇTTAD, C: VI, Sayı:15, s:19-38.

- GÖKDEMİR, O., 2013, "1922 İzmir Yangını", İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih, C: I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yayınları, İzmir.
- GÖKTÜRK, T. B., 2016, "Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922", Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- GÜREL, A., 2013, "Gazi'nin İzmir Anıları", İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yayınları, İzmir.
- KIRIŞMAN, M., 2011, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", ÇTTAD, C: X, Sayı: 22, s: 77-98.
- KOLOĞLU, O., Eylül 2003, "Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla... İzmir Yangının Ardındaki Gerçek", Popüler Tarih, s:52-57.
- KÖYLÜ, M., 2010, "Mösyö Grescovich'in Orijinal Raporuyla İzmir Yangını Gerçeği,.. Küllerinden Doğan Şehir İzmir 1922", Kripto Yayınları, Ankara.
- MARTAL, A., 1993, "XIX. yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Gelişmeler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C:I, Sayı:3, s: 117-131.
- MILTON, G., 2010, "Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı", (çev. Esra Aktuğlu), Şenocak Yayınları, İzmir.
- MORALI, N., 1976, "Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları", Tekin Yayınevi, İstanbul.
- ÖZCAN, O., 2015, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", ÇTTAD, C:XV, Sayı:31, s: 177-200.
- PARLAK, T., 1983, "İşgalden Kurtuluşa 2- Yunan Ege'den Nasıl Gitti", İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir.
- SERÇE, E. (haz.), 2001, "1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği", İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
- SMYRNELIS, M.C., 2016, "Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu", İzmir 1830- 1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar (der. M.C. Smyrnelis), (çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları., İstanbul, s: 229-238.
- SÜRGEVİL, S., 2009, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı yay., İzmir.
- ŞENOCAK, B., 2003, "Levant'ın Yıldızı: İzmir", Şenocak Kültür Yayınları, İzmir.
- "The World", September 26, 1922. (Erişim Adresi: <http://trove.nla.gov.au/newspaper/article/190268743?searchTerm=smyrna%20fire&searchLimits=>) (Erişim Tarihi: 09.09.2017)
- UMAR, B., 1974, "İzmir'de Yunanlıların Son Günleri", Bilgi Yayınevi, İstanbul.

- UZ, B., 2007, "Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu" (haz. L. Ece Sakar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÜÇÜNCÜ, U., Bahar 2016, "Türk Basınına Göre İzmir'in Kurtuluşu", The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı: 43, s: 31-48.
- ÜNAL, N., 2015, "Sorularla İzmir Tarihi", İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir.